

Posudek oponenta disertační práce: Mgr. Zuzana Pavlovská “Haskala a její vliv na postavení žen ve společnosti se zaměřením na střední a východní Evropu ” předkládané v roce 2019 na Husitské teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze

Stručná charakteristika práce

Ve své disertační práci nazvané “Haskala a její vliv na postavení žen ve společnosti se zaměřením na střední a východní Evropu ” se Mgr. Zuzana Pavlovská zaměřila na dosud v domácí odborné literatuře a diskusi nepříliš zkoumanou otázku - na představení emancipačního vývoje židovských žen v období židovského osvícenství v 18. a 19. století v Evropě. Autorka haskalu představuje jako židovské osvícenství, byla významným ideologickým a sociálním hnutím rozšířeným mezi evropskými Židy v 18. a 19. století. Upozorňuje, že jejím cílem bylo přetvořit židovský kulturní a náboženský život v duchu moderních idejí, zaintegrovat jej do evropské společnosti, podpořit sekulární vzdělání a výuku hebrejštiny a židovských dějin. Haskala byla aktivní až do vzestupu židovského národního hnutí na počátku 80. let 19. století. Haskala se snažila využít nových možností ekonomické, sociální a kulturní integrace, jež začala být pro Židy dostupná na konci 18. století díky odstranění právní diskriminace. Nejznámějším hlavním představitelem haskaly se stal autor závažných filozofických prací Moses Mendelssohn, žijící v Berlíně v 18. století.

Z. Pavlovská upozorňuje, že téma židovských žen a osvícenství bylo historiky vnímáno spíše okrajově navzdory skutečnosti, že osvícenství bylo nejvýznamnějším kulturním proudem Evropy 18. století. Absenci tématu židovských žen lze do značné míry vysvětlit skutečností, že židovské osvícenství haskala bylo až do rozvoje feminismu vnímáno především jako mužské hnutí. Cílem zastánců haskaly, maskilim (plurál od maskil) – česky by bylo možné přeložit pojem maskil volně jako hebrejský učenec či osvícený muž, byla intelektuální obnova a sociální transformace židovských komunit. Maskilim vnímali sami sebe jako představitele intelektuální elity, tvořené pouze muži, jejíž spisy a instituce byly primárně vytvářeny pro jejich vlastní potřebu. Autorka také seznamuje v práci čtenáře s jejími vůdčími představiteli v kontextu jednotlivých evropských zemí.

Stěžejní část disertace je věnována židovským ženám a jejich roli v procesu emancipačního proudu osvícenství. Podrobně je rozebrán postupný vývoj společenského a rodinného postavení žen, stejně jako transformace společnosti. Z. Pavlovská představuje pohled na gender během haskaly a výsledný statut po procesu reformace. Změny v sociologickém vnímání žen jsou promítnuty v životních příbězích význačných představitelk středoevropské haskaly na přelomu 18. a 19. století a vybraných představitelk z prostředí tzv. východní haskaly (Ruska, Polska) v 19. století.

Zhodnocení práce a jejích jednotlivých aspektů

Jako důležité vývojové etapy evropské haskaly autorka představila ranou haskalu, berlínskou haskalu a východní haskalu. Raná haskala z první poloviny 18. století byla dle Z. Pavlovské svébytným fenoménem s ohledem jak na vymezený geografický rozsah, tak na formu sebeuvědomění svých přívrženců. Hovoří se o několika desítkách, ne-li stovkách, jedinců, kteří byli roztroušeni po Evropě, ale přesto mezi sebou často udržovali úzký kontakt. Původní maskilim (židovští osvícenští učenci) se stali zdrojem inspirace i legitimacy pro své následovníky a raná haskala vytvořila alternativní hebrejské práce zabývající se filozofií, vědou, hebrejskou gramatikou a etikou. Raná haskala připravila dle Z. Pavlovské ideologický základ a sociální infrastrukturu pro německou neboli berlínskou haskalu, která se objevila v

posledních desetiletích 18. století. Jako duchovního otce berlínské haskaly označila v souladu s literaturou již citovaného Mosese Mendelssohna (1729–1786), za jehož nejdůležitější přínos označila autorka jeho formulaci judaismu coby náboženství v souladu s rozumem. Mendelssohna lze proto chápat dle Z. Pavlovské jako živoucí symbol kulturních a sociálních ambicí haskaly a jeho dílo a působnost jako nezvratný důkaz toho, že jich lze dosáhnout.

Ke konci 18. století však došlo v hnutí německé haskaly ke změně. Mnoho mladých Židů, často dětí maskilim, se stále více odklánělo od židovské tradice a kultury. Organizované instituce haskaly následkem toho postupně slábly. I když berlínská haskala upadala, začalo ve druhém desetiletí 19. století hnutí haskaly růst ve východní Evropě, především v Haliči, jak uvádí Z. Pavlovská. Haličská haskala se soustředila zejména v Brodech, Lvově a Ternopilu, kde žila židovská ekonomická a sociální elita. Výrazným rysem haskaly v Haliči byl od začátku nekompromisní boj proti ortodoxním směrům judaismu. Za jejího představitele lze považovat Josefa Perla (1773–1839). Židovští obchodníci z Haliče šířili myšlenky haskaly a její literatury na svých cestách dále na východ do Ruska a za jednoho z nejvýznamnějších zastánců haskaly v Rusku označila autorka Jicchaka Beer Levinzona (1788–1860).

I přes určité revoluční rysy označila Z. Pavlovská haskalu ve východní Evropě v první polovině 19. století za umírněnou. Jedním důvodem je, že maskilim i nadále akceptovali a podporovali dodržování božích přikázání. Mnoho z nich mělo tradiční vzdělání a nadále studovalo rabínskou literaturu. Tomu lze snadno porozumět, pokud si všimneme, že vliv samotného osvícenství – jak ve vládních kruzích, tak mezi městskými třídami – který přispěl k růstu haskaly všude jinde v Evropě, byl v Rusku značně omezený.

Autorka upozornila, že v českých zemích měla haskala převážně charakter kulturní integrace a emancipace českého židovstva. Obecně se jednalo o pokus pozvednout sebevědomí Židů a obnovit vědomí národní identity – popularizace židovské kultury a historie, snaha o rehabilitaci biblické hebrejštiny. V českých zemích patřili maskilim především k zastáncům reformy židovského školství prosazovaných státem. Toleranční patent vydaný pro Čechy roku 1781 a pro Moravu roku 1782 Josefem II. potvrdil princip náboženské svobody, a tím podpořil výrazné změny v židovské komunitě. Císařské reformy zasahovaly do oblastí sociální, ekonomické i kulturní. Nejrozsáhlejší změny se odehrály nejen v oblasti hospodářské, ale výrazně i v oblasti kultury a vzdělávání. V zemi proběhla celková reforma elementárních škol, vláda vyzvala židovské komunity, aby založily svou vlastní školu se státním dohledem, kde by se studenti vzdělávali. Přestože byla z iniciativy významného maskila Petra Beera (ca. 1758–1838) založena na konci 18. století v Praze německá židovská Normalschule, nevedl dle Z. Pavlovské tento podnět k stěžejnímu rozvoji emancipace žen, jakou lze vidět v ostatních zemích střední a východní Evropy.

Změnami neprocházela židovská společnost pouze směrem k akulturaci v evropském měřítku, ale také docházelo k pozvolnému vývoji uvnitř společnosti. Jedním z velmi důležitých faktorů, na který autorka poukázala, byla změna vnímání pozice ženy ve společnosti a rodině. Transformací procházel nejen pohled mužů na postavení ženy, ale zejména jejich vlastní uvědomění sebe samých, tedy emancipovanost. Postavení ženy v židovské společnosti dle Z. Pavlovské bylo vždy založeno na úctě k její roli manželky a matky a na úctě, která byla zakotvena již ve starozákonních náboženských a právních předpisech. Pro vzdělané muže, příznivce haskaly, byla otázka postavení žen základním kamenem pro potvrzení a konsolidaci jejich inovativního názoru. Muži byli nicméně vždy pokládáni za aktivní prvek společnosti, za prvek řídicí a ochraňující, zatímco kvality ženy se vnímaly a soustřeďovaly v domácím a rodinném životě.

Od druhé poloviny 19. století začalo docházet k významným změnám v postavení žen. Stále více jich dosahovalo ekonomické nezávislosti, odmítaly vstoupit do sjednaných manželství a

nedovolily, aby je rodiče nutily k sňatku dříve, než dosáhnou fyzické a ekonomické zralosti. Také mladé židovské ženy ve východoevropských městech, tzv. mladé dámy nové generace, jak o nich autorka píše, našly práci v obchodech a továrnách, snažily se být finančně nezávislé a hledaly si své manžely bez zásahu svých rodin. Maskilim měli proto problém porozumět způsobům modernizace žen a byli k nim velmi kritičtí, ne-li přímo nepřátelští. To samozřejmě vedlo k obecné nejednoznačnosti v přístupu k ženské otázce.

Nový fenomén ženské emancipace, jak připomněla Z. Pavlovská, dosáhl vyzrálosti v 60. letech 19. století, kdy se část žen začala dožadovat práva na rovnocenné vzdělání a společenské uznání ve veřejné sféře haskaly. Turbulentní 19. století, během něhož se všichni Židé v Evropě vyrovnávali s výzvami modernity, také nabídlo židovským ženám vzdělání jako jednu z cest k modernizaci. Autorka připomíná, že vzdělané židovské ženy čerpaly většinu svých znalostí od vzdělaných maskilim, ale řada z nich si zachovala genderové vědomí a někdy se radikálně vyhranila vůči maskilim a jejich diskriminaci žen a požadovala, aby přistupovali k rovnosti žen v souladu s myšlenkami osvícenství.

Koncem 19. století, kdy se tento jev stával významnějším i přes relativně omezený rozsah, došlo k zásadním změnám v ideologickém prostředí i v oblastech politiky, demografie a ekonomiky. Hnutí haskala, jak uvedla Z. Pavlovská, prakticky dospělo svého konce a vytvořilo cestu pro kritické myšlení navazující na ideologii maskilim. Osvícený diskurz o haskale ve východní Evropě směřoval převážně k novému nacionalistickému přístupu, který obsahoval i otázku ženy. Od té doby židovské ženy, které se účastnily veřejné debaty v hebrejštině, požadovaly aktivní roli v národním hnutí a nabízeli svou pomoc při budování národa – projektu, který postupně nahradil osvícenství.

Autorka v závěru práce správně konstatuje, že výsledky studia a rozšíření poznatků o vývoji, proměně a prosazování židovského osvícenství v moderní společnosti – haskaly, dokládá, že během 18. a 19. století prošla tradiční židovská společnost značnou kulturní proměnou. Tento vývoj však nepřinesl změny pouze v podobě emancipace evropského židovství na globální úrovni, ale haskala přinesla také radikální změnu židovského komunitního života. Jednou z mnoha změn byl posun ve vnímání židovských žen ve smyslu jejich postavení ve společnosti, komunitě a rodině.

Struktura argumentace

Výklad je srozumitelný a přehledně členěný, opírá se o logickou strukturu. Práce směřuje k jasně vytčenému cíli a autorce se podařilo tento cíl naplnit. Disertační práce je přehledně rozčleněna kromě Úvodu, který obsahuje též rozbor vybraných titulů literatury, do třech výkladových kapitol. První z nich je věnována stručnému přehledu dějin haskaly a vybraným představitelům haskaly z střední a východní Evropy z období 18. a 19. století. Ve druhé kapitole autorka zkoumá fenomén modernizace jako důsledek osvícenství. Třetí část sleduje postavení žen a jeho proměny a vývoj v době evropského osvícenství a haskaly jako jeho specifického ideového proudu. Představeny jsou zde též ženy - představitelky a osobnosti ženského židovského osvícenství v období haskaly ze střední a východní Evropy.

Formální úroveň práce

Formální úroveň práce lze vysoce ocenit. Autorka pracovala koherentně se zkratkami, syntaxí bibliografických odkazů, přepisy cizích slov. Užívala správně poznámky pod čarou, nedopouštěla se pravopisných chyb a jazykových neobratností. Práce je vizuálně přehledná a dobře graficky zformátovaná.

Práce s prameny či s materiálem

Autorka prokázala, že je pozornou badatelkou a znalkyní uvedené problematiky, a to na základě detailního a pečlivého studia příslušné zejména zahraniční odborné literatury, korespondence, osobních pozůstalostí a řady dobových literárních textů. Výrazně lze v tomto smyslu ocenit i četný a pečlivě zpracovaný poznámkový aparát, seznam literatury a dalších zdrojů. Práce je založena na promyšleném sběru materiálu, metodologie sběru a analýzy vyložené problematiky lze pokládat za koherentní. Všechny kroky v analýze jsou odůvodněné a dobře provedené. Způsob sběru a zpracování materiálu odpovídá vymezeným výzkumným otázkám. Interpretace výsledků, kterou autorka předkládá, vychází z výsledků empirického výzkumu a z kritického zhodnocení využitých pramenů a literatury a je opřena o současné metodologické směry. Jako cenný zdroj poznání rekonstrukce života židovských žen v době osvícenství lze ocenit zajímavou pasáž o fenomenu berlínských salonů, které vznikly na konci osmnáctého století a vděčily za svou existenci i za formu svého vývoje židovským ženám. Tyto rané salony označila autorka za výsledek jedinečného vzájemného vztahu mezi německým osvícenstvím a haskalou a významné pro jejich multikulturní společenské setkávání.

Vlastní přínos

Z. Pavlovské zdařile naplnila cíl práce - přispět k dalšímu osvětlení souvislostí mezi postavením žen a osvícenstvím v evropském kontextu, a to z hlediska studia postavení židovských žen. Upozornila, že židovské osvícenství - haskala, bylo až do rozvoje feminizmu vnímáno především jako mužské hnutí. Až výzkum posledních let zabývající se obdobím haskaly a studiem genderu začal zkoumat vztah mezi ženami a osvícenstvím. V této souvislosti autorka poukázala, že nové poznatky výzkumu vypovídají výrazně o významu a zapojení žen do osvícenství a o jejich aktivním přispění k rozvoji společnosti. Dokládají též, že ženy byly aktivními činitelkami osvícenství, podílely se na tvorbě a šíření moderních myšlenek a názorů a jejich vliv v tomto období byl z hlediska proměny společnosti signifikantní. Zdůraznila zároveň, že při bližším zkoumání přechodu židovské komunity z tradiční společnosti do společnosti moderní je třeba zohlednit nejen geografickou rozmanitost, ale i rozdíly v oblasti genderu a různorodou zkušenost mužů a žen v moderním světě. Zahnutí konceptu genderu do studia dějin nabízí pak dle autorky možnost zkoumat minulost z nové perspektivy, a to lze také chápat jako ze základních metodologických východisek předložené práce. Dle Z. Pavlovské pak koncept genderu vybízí přirozeně k bližšímu zkoumání zkušenosti židovských žen v kontextu počátku moderní doby a souběžně „k rekonfiguraci genderového řádu“ (s. 10). Takto získané nové poznatky mohou rozšířit či změnit způsob, jak nahlížet na toto období a židovskou modernizaci. V tom lze shledat práci Z. Pavlovské jako inovativní a původní. Vnímání židovského osvícenství jako čistě mužského fenoménu se dle autorky postupně může měnit a vede k tomu, že studium haskaly začíná procházet důležitou proměnou, během které bude kladen též větší důraz na studium genderu a mikrohistorie, což může vést k detailnějšímu poznání židovského osvícenství.

Autorka připomíná, že jako emancipované a nezávislé jsou židovské ženy z období haskaly pojímány zejména mnohými současnými historičkami, které převážně působí ve Spojených státech amerických či v západní Evropě a sympatizují či se otevřeně hlásí k ideám feminizmu. Většina z nich se dle Z. Pavlovské přiklání k názoru, že základní myšlenky feminizmu se zrodily právě u židovských žen právě v tomto specifickém období, což může jistě podnětem k širší diskusi. Z těchto zahraničních studií zřetelně vyplývá odlišný obraz kulturního života Židů, který odhaluje překvapující míru účasti židovských žen na intelektuální, kulturní a sociální scéně v německy mluvících zemích ke konci 18. a počátku 19. století. Ženy se

pokoušely zlepšit své dosavadní okrajové místo ve společnosti a kultuře pomocí různých prostředků, prosazovat své duševní schopnosti a přijmout postoj, který byl do značné míry principem osvícenství.

Předmětem disertační práce tak bylo nejen ukázat významnou roli židovských žen v období haskaly, ale také seznámit čtenáře s různorodostí přístupů a metodiku využívání primárních zdrojů u výše zmíněných badatelek, které zásadně dle autorky přispěly k hlubšímu pochopení tohoto období v kontextu genderu. Tento záměr se též zdařilo v práci Z. Pavlovské naplnit.

Práci považuji za původní a přínosný vědecký text a vzhledem k výše uvedenému hodnocení doporučuji disertační práci Mgr. Zuzany Pavlovské “Haskala a její vliv na postavení žen ve společnosti se zaměřením na střední a východní Evropu ” k obhajobě .

Dotazy k obhajobě

1. Jaké typy zdrojů lze využít pro rošíření poznání haskaly v českých zemích ?
2. Do jaké míry je přijatelná teze některých západních autorek, že základní myšlenky feminismu se zrodily právě u židovských žen právě v tomto specifickém období haskaly ?

Závěr

Předloženou disertační práci předběžně klasifikuji jako prospěla.

8. 8. 2019

prof. PhDr. Jiří Kocian, CSc.